

The background of the cover is a black and white photograph of the Slovenian flag (white, blue, and red horizontal stripes) flying from a tall pole. Behind the flag is a large, multi-story building with many windows, some of which are lit. At the base of the building, there is a large, dark sculpture of a crowd of people.

OD DEŽELNEGA DO DRŽAVNEGA ZBORA

Razvoj parlamentarizma na Slovenskem

Uredila dr. Tomaž Ivešić
in Neža Strajnar



OD DEŽELNEGA DO DRŽAVNEGA ZBORA

Razvoj parlamentarizma
na Slovenskem



VSEBINA

SPREMNA BESEDA	7
Alenka Jelovšek	
Izrazi za upravno-politična predstavniška in posvetovalna telesa v slovenskih pisnih virih od 16. do 19. stoletja	13
Andrej Nared	
Deželni zbor kot stičišče deželnoknežje in stanovske sfere: kratek oris začetkov deželnih stanov in zborov na Kranjskem	47
Vanja Kočever	
Kranjski deželni zbor ob koncu 16. in v zgodnjem 17. stoletju	73
Matevž Košir	
Kranjski deželnostanovski odbor v 16. in 17. stoletju	149
Jernej Kotar	
Med terezijanskimi reformami in marčno revolucijo: zadnje stoletje kranjskih deželnih stanov in njihovega deželnega zbora (1747–1848)	171
Igor Grdina	
Parlamentarni včerajšnji svet	205
Aleš Maver	
Najprej sprehod, potem vihar: slovenski parlamentarci v vrtincu prelomov prve polovice 20. stoletja	231
Jurij Perovšek	
Vprašanje slovenskega parlamenta med svetovnima vojnama	251

Renato Podbersič

Slovenski poslanci v Rimu pred drugo svetovno vojno273

Damjan Hančič

Medvojni »parlamentarizem« revolucionarne strani301

Helena Jaklitsch

Ustanovitev slovenskega narodnega predstavništva
na Taboru 1945 ali poskus vzpostavitve slovenskega
demokratskega parlamenta327

Jelka Piškurić

Od ljudske do socialistične skupščine347

Ivo Jevnikar

Slovenski parlamentarci v Italiji po drugi svetovni vojni375

Lea Vrečko in Irena Selišnik

Longitudinalni pregled zastopanosti žensk v politiki na
Slovenskem: od socializma do demokracije387

Željko Oset

23. december 1992 – konstitutivna seja Državnega zbora
Republike Slovenije: splošni oris razmer
v obdobju 1989–1992409

VIRI IN LITERATURA431

IMENSKO KAZALO484

23. 12. 2022 je minilo 30 let od prve konstitutivne seje Državnega zbora in Državnega sveta RS, ki je potekala 23. 12. 1992. Omenjeni datum je torej zadnji od treh, ki so usodno zaznamovali slovensko pot v samostojnost – začetek s 23. 12. 1990 in izvedbo plebiscita, utrjevanje državnosti s sprejetjem slovenske ustave 23. 12. 1991 ter novo obdobje slovenskega parlamentarizma s preimenovanjem Skupščine RS v Državni zbor. Trideseti jubilej slovenske državnosti je tako tesno povezan s tridesetim jubilejem Državnega zbora, saj je prav slovenska samostojnost omogočila razvoj parlamentarizma na Slovenskem, kot ga poznamo danes. Zadnja izmed tridesetih obletnic nas zato kliče tudi h kritičnemu ovrednotenju slovenskega parlamentarizma v loku dolgega trajanja oz. *longue durée* analovske šole. Namen pričujoče znanstvene monografije, *Od deželnega do državnega zbora: razvoj parlamentarizma na Slovenskem*, je torej na poseben način obeležiti 30. obletnico slovenskega parlamentarizma, in sicer preko zgodovinske predstavitve izvorov in razvoja te oblike političnega življenja na Slovenskem.

Zgodovina nikoli ni zgolj mrtva črka na papirju iz vsaj dveh vzrokov. Po eni strani je zgodovina zaradi svojega interpretativnega značaja vedno med sedanjostjo in preteklostjo. Po drugi strani pa značilnosti zgodovinskega razvoja posameznim človeškim skupnostim ali geografskim enotam v veliki meri določajo tudi specifičnosti našega današnjega življenja, ki ne zajema le državnih okvirov, temveč tudi celotno politično, gospodarsko in kulturno življenje. Posledično tudi današnji parlamentarizem, ki je v zadnjih letih morda za marsikoga postal že nekaj povsem samoumevnega, še zdaleč ni nekaj neizbežnega, kar bi lahko razumeli izven določenih kulturnih pogojev, predvsem pa kot nekaj transhistoričnega. Kot nam dokazujejo neuspešni primeri poskusov parlamentarnega življenja v številnih evropskih in neevropskih državah v preteklosti (pa

tudi sedanjosti), parlamentarizem ni le gola formalnost, gol obstoj bolj ali manj demokratično izvoljenega zakonodajnega predstavništva prebivalstva določene države, temveč predvsem *forma mentis*, poseben način razumevanja politične skupnosti, politične suverenosti in legitimnosti, predvsem pa način reševanja problemov in konfliktov, v katerem igra osrednjo vlogo načelo racionalne argumentacije in razprave. Da smo prispeli do takega razumevanja, je bila potrebna dolga in pogosto vijugasta zgodovinska pot, ki je ne moremo redukcionistično razumeti zgolj kot epifenomen določenih gospodarskih ali duhovnih silnic. Proučevanje zgodovine nam namreč odkriva številne možnosti, ko bi lahko tok zgodovine ubral tudi drugačno pot. Navsezadnje nam o tem pričajo tudi številne sodobne države, v katerih se ni uveljavil parlamentarizem in z njim povezana demokratična kultura.

Monografija bo torej parlamentarizmu na Slovenskem podala zgodovinski oris. Prispevki oziroma poglavja vidnih slovenskih strokovnjakov predstavljajo politične, pravne in kulturne izvore sodobnega slovenskega parlamentarizma, kot so se ti razvijali od srednjega veka dalje. Politične in pravne izvore slovenskega parlamentarizma lahko najdemo v srednjeveških in zgodnjenovoveških deželnih zborih kot stanovskih zastopstvih, ki so jim od 19. stoletja dalje sledili prvi deželni in državni zbori, ki se približujejo današnjemu razumevanju tega pojma. Vendar pa to še ne pomeni, da je bil razvoj parlamentarizma premočrten. Tradiciji stanovskih zastopstev v okviru habsburške monarhije so tako smrtni udarec zadale centralistične in absolutistične reforme cesarjev 18. stoletja, predvsem Marije Terezije in Jožefa II. Parlamentarizem se je v 19. stoletju nato obnovil na drugih političnih in idejnih temeljih. Pot razvoja parlamentarizma je bila pogosto vijugasta tudi v 20. stoletju, ko je med velikim delom javnosti (tudi nekaterih najpomembnejših intelektualcev tega časa) prevladalo prepričanje, da je parlamentarizem klasičnega meščanskega tipa nekaj zastarelega, neučinkovitega in nepotrebnega. Kot odgovor so se oblikovali drugačni koncepti vladanja, ki so sicer v večini ohranili formalni obstoj državnih zborov v različnih oblikah, a z bistveno drugačno vlogo. Obstoj današnjega parlamentarizma lahko

zato razumemo kot rezultat zgodovinske kontingence, predvsem pa kot rezultat delovanja tistih posameznikov, ki so te ideje zagovarjali in se zanje zavzemali.

Znanstvena monografija se torej dotika vseh pravkar omenjenih (stran)poti razvoja parlamentarizma na Slovenskem – od srednjega veka do osnovanja Državnega zbora samostojne in demokratične Republike Slovenije. Na ta način želimo osvetliti doslej manj znane vidike tega procesa in prinesiti nova znanstvena spoznanja, obenem pa tudi prispevati k poglobljeni javni razpravi in zavedanju, da parlament ni zgolj institucija, temveč odraz kulturnega življenja v najširšem pomenu besede. Posledično pa parlamentarno življenje ni le stvar izvoljenih poslancev, temveč vseh državljanov.

Tomaž Ivešić

Andrej Nared*

Deželni zbor kot stičišče deželnoknežje in stanovske sfere: kratek oris začetkov deželnih stanov in zborov na Kranjskem

Začetki kranjskih deželnih stanov in njihova struktura

Pogoj za nastanek deželnih stanov je bilo oblikovanje dežele, in sicer tako v ozemeljskem kot pravnem smislu. S tem procesom je povezana utrditev oblasti deželnega gospoda (kneza), pravno poenotenje plemstva in oblikovanje deželnega prava kot odločilne vezi, ki povezuje deželnega kneza, deželno plemstvo in ozemlje v skupni pojem dežele. V deželi je bil deželni knez najvišji gospod, plemstvo vodilna družbena plast, povezovalna sila pa vsaj v zgodnejšem obdobju zlasti deželno pravo.¹

1 Prim. Andrej Nared, *Dežela - knez - stanovi. Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518* (Ljubljana: Založba ZRC, 2009), 55–59.

* Dr. Andrej Nared, direktor, Arhiv Republike Slovenije, Poljanska cesta 40, SI-1000 Ljubljana, andrej.nared@gov.si.

Plemič je bil najprej vojak, dolžan braniti deželo, zato je bil s svojimi podložniki vred načeloma oproščen materialnih dajatev dežel-nemu knezu. Davčna prostost plemstva je bila pravna podlaga deželnih zborov. Deželni knez je za svoja vojna podjetja, pa tudi za vzdrževanje dvora ter pozneje za vzpostavitev in vzdrževanje centralnih oblastnih organov, potreboval čedalje večja sredstva, ki mu jih njegovo (t. i. ko-morno) premoženje ni moglo več nuditi. Številni notranji nemiri in zunanje nevarnosti v 15. stoletju so privedli do tega, da so morale višje plasti prebivalstva kljub formalni davčni oprostitvi prispevati v deželno obrambno blagajno. Tako je prišlo v navado, da je plemstvo v zameno za osebno udeležbo v vojaških akcijah oziroma poleg te odobrilo določeno vsoto denarja. Davčni sistem je bil tesno povezan z vojaškim, zato je med vojaško in davčno obveznostjo težko potegniti jasno ločnico.²

O kolikor toliko formiranih deželnih stanovih lahko govorimo, ko so se začeli deželani na podlagi davčne prostosti srečevati na deželnih zbori-h ter na knezov predlog odobravati izredne finančne in obrambno-vojaške usluge. Deželnostanovska ureditev v polni obliki pa je zaživela takrat, ko so stanovi poleg plemstva vključevali tudi prelate in mesta. Torej takrat, ko se je iz teh skupin in njim pripadajočega premoženja oblikovala posebna sfera, dežela v ožjem pomenu besede (»*Landschaft*«).³ To je deželni knez priznaval in od nje v dobro cele dežele zahteval »*nasvet in pomoč*«.⁴

Na Kranjskem lahko oprijemljive zametke deželnih stanov najdemo v času vladavine avstrijskega vojvode Ernesta Železnega (1411–1424), dokončno pa so se oblikovali v drugi polovici 15. stoletja. Zamudo v oblikovanju kranjskih in podobno tudi koroških deželnih stanov v primerjavi s Štajersko in predvsem Avstrijo moramo pripisati

-
- 2 Andrej Nared, »Pod knezom in stanovi. Uprava dežele Kranjske od poznega srednjega veka do srede 17. stoletja«, v: *Studia Valvasoriana. Zbornik spremnih študij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre Deß Hertzogthums Crain v slo-venski jezik*, ur. Janez Weiss (Ljubljana: Zavod dežela Kranjska, 2014), 503–4.
 - 3 Otto Brunner, *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfas-sungsgeschichte Österreichs im Mittelalter* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1984), 239, 413, 423, 437–38.
 - 4 Nared, *Dežela - knez - stanovi*, 92–93.

kasnejši politično-teritorialni konsolidaciji, vrh tega je bila Kranjska na periferiji visoke politike. Deželni gospodje so prebivali razmeroma daleč in so od Madžarov, Benečanov in Turkov ogroženo deželo »obiskovali« le s pisnimi zahtevami.⁵

Otto Hintze je že leta 1930 stanovske ureditve v evropskih deželah razdelil na dva glavna tipa. Dvokomorni (dvokurijski) tip stanovskega zastopstva je na splošno prevladal v deželah, ki so obdajale jedro stare karolinške države, drugi, trikurijski tip, pa se je uveljavil v srednji in južni Evropi.⁶ Trikurijski tip: gospodom, vitezom in oprodam, deželanom v osnovnem pomenu besede, so se (v nemških deželah v glavnem tekom 15. stoletja) pridružili prelati kot prvi ter deželnoknežja mesta in trgi kot tretji oziroma četrti stan. Tako strukturo so stanovi ohranili vse do sredine 19. stoletja.

Habsburške dežele so v osnovi pripadale trikurijskemu tipu, ta pa se je delil še naprej. Vzhodni del (Avstrija, Štajerska, Koroška in Kranjska) je v okviru plemstva poznal precej samostojen stan gospodov, zahodni del (Salzburška, Tirolska, Vorarlberška, Goriška) pa ne.⁷ V Avstriji, od sredine 15. stoletja razdeljeni na Spodnjo in Zgornjo, se je stan gospodov tudi v organizacijskem smislu jasno ločil od viteškega stanu; govorimo o klasičnem štirikurijskem sistemu: 1. prelati, 2. gospodje, 3. vitezi in oprode, 4. deželnoknežja mesta.

Gospodje so se od nižjega plemstva v pravnem in socialnem pomenu jasno ločevali tudi na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, vendar so v teh treh deželah zaradi maloštevilnosti skupaj z vitezi in oprodami

5 Ibid.

6 Otto Hintze, »Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes,« *Historische Zeitschrift* 141 (1930): 229–48; Herbert Hassinger, »Die Landstände der österreichischen Länder. Zusammensetzung, Organisation und Leistung im 16.–18. Jahrhundert,« *Jahrbuch für Landeskunde der Niederösterreich*, Neue Folge 36/2 (1964): 995–96.

7 Michael Mitterauer, »Ständegliederung und Ländertypen,« v: *Herrschaftsstruktur und Ständebildung. Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen*, Band 3, ur. Alfred Hoffmann in Michael Mitterauer (Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1973), 199–200.

sestavljali skupno plemiško kurijo.⁸ Notranjeavstrijske dežele so torej spadale v štirikurijski, ali bolje, vmesni tip. Imele so ločena stanova (kuriji) gospodov in vitezov, ki pa so na deželnem zboru iz praktičnih razlogov sedeli na skupni plemiški klopi.⁹ Deželnoknežji trgi so imeli v okviru četrtega stanu omembe vredno vlogo samo na Štajerskem, v drugih habsburških deželah pa so bili neopazni ali pa jih – kot na Kranjskem – v stanovih sploh ni bilo.¹⁰

Struktura kranjskih stanov se je torej v glavnem ujemala s sosednjimi habsburškimi deželami. V izoblikovani fazi so ustrezali štirikurijskemu sistemu – »*wir die prelattn, hern, ritterschaft und stet gemainer landschaft des furstentumbs Crain, der Windischmarch, Mettling, Isterrich und Karst*« (1518).¹¹ Prvo klop so zasedali prelati, drugo gospodje, tretjo vitezi in oprode ter četrto deželnoknežja mesta.¹²

V začetku 16. stoletja, ko je bila stanovska korporacija v pretežni meri izoblikovana, so bili člani prelatskega stanu na Kranjskem zagotovo ljubljanski škof, predstavnik ljubljanskega stolnega kapitlja, opata cistercijskih samostanov v Stični in Kostanjevici, priorja kartuzij Bistra

8 Ibid., 118–19, 138, 147–48, 158.

9 Hassinger, »Die Landstände der österreichischen Länder,« 995.

10 Mitterauer, »Ständegliederung und Ländertypen,« 119–20, 132–34, 143–45, 154–55, 167–69.

11 Marija Verbič, *Deželnozborski spisi kranjskih stanov, II. del (1516–1519)* (Ljubljana: Arhiv SRS, 1986), 229. Dežela Kranjska, kot jo poznamo od začetka 16. stoletja dalje, je poleg ožje Kranjske (od leta 1364 vojvodine) obsegala dediščino goriških grofov na Dolenjskem, v Beli krajini in osrednji Istri ter nekdanjo devinsko-wallseejsko posest na Krasu in ob Kvarnerskem zalivu. Govorimo o deželi in deželnih stanovih na Kranjskem in v priključenih gospodstvih Slovenski marki, Metliki, Istri in na Krasu. Poleg najpogostejšega izraza priključena gospodstva (»*angerächtten herrschafften*«) se v virih pojavljata tudi izraza pripadajoča (»*angehorigen*«) in privešena (»*anhangenden*«) gospodstva. Vsa omenjena ozemlja so bila ob koncu vladanja cesarja Maksimilijana I. (1493–1519) *de facto* sestavni del dežele Kranjske. Prim. Nared, *Dežela - knez - stanovi*, 72–80, 271–84.

12 Sergij Vilfan, »Struktura stanov, deželne finance in reformacija,« *Zgodovinski časopis* 49, št. 2 (1995): 176; prim. Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre des Hertzogthums Crain IX* (Laybach - Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689), 97.

vidnejše položaje (tajniške in podpredsedniške). Po drugi strani pa do slovenske narodne državnopravne in politične zaokrožitve ni prišlo. Avtonomistična politika ni uspela doseči, da bi o vseh področjih narodnega življenja odločal slovenski parlament. A že kratko delovanje oblastnih skupščin v drugi polovici dvajsetih let je pokazalo dozorelost naroda za do tedaj še ne omogočeno odločanje o samem sebi, čeprav je bilo to vsebinsko okrnjeno in v upravnopolitičnem smislu ni povezovalo slovenske skupnosti. Njeno večinsko voljo po samostojnem položaju v kraljevi Jugoslaviji, razpeto skozi ves čas njenega obstoja, je nato zgodovina na podlagi naslednjih stopenj slovenskega narodnozgodovinskega razvoja prelomno nadgradila z izvolitvijo prvega pluralnega narodnega predstavniškega telesa – Skupščine Republike Slovenije leta 1990 in nato njenega Državnega zbora dve leti kasneje.

Jurij Perovšek*

The Question of a Slovenian Parliament in the Interwar Period

Summary

In the interwar period, the question of a national parliament was raised in Slovenian politics as early as the time of the State of Slovenes, Croats and Serbs (SCS State), on 9 November 1918. While it was not decided to establish such a body, the SHS National Council and National Government in Ljubljana agreed that the government would report to the National Council's plenary about its decisions, so they could be discussed, while the National Council would have the right to submit proposals to the National Government. The arrangement was never implemented. There was no Slovenian national parliamentary experience in the SHS State.

* Jurij Perovšek, PhD, principal research associate, emeritus, Andraž nad Polze-
lo 398, SI-3313 Polzela, jurij.perovsek@gmail.com.

Renato Podbersič*

Slovenski poslanci v Rimu pred drugo svetovno vojno**

Primorska pod Italijo

Konec prve svetovne vojne so Slovenci na Primorskem dočakali precej prizadeti. Soška fronta je globoko zarezala v ljudi in pokrajino, kajti prav ob reki Soči, na zahodnem robu slovenskega etničnega ozemlja, je med prvo svetovno vojno prihajalo do krvavih bojov. Primorski Slovenci so svojo prihodnost po končani vojni želeli v okviru države južnih Slovanov, nikakor pa ne v italijanski državi. Ustanovitev prve jugoslovanske države jeseni 1918 so Slovenci, tudi na Primorskem, razumeli kot narodno osvoboditev, vendar so ostali prepuščeni sami sebi. Ob razpadu habsburške monarhije in s podpisom premirja med Avstro-Ogrsko in antanto 3. novembra 1918 je Kraljevina Italija dobila pravico do zasedbe tistih delov ozemlja nekdanje sovražnice, ki jih je Italiji zagotavljal tajni londonski pakt, podpisan 26. aprila 1915. Poleg Goriške, Trsta in Istre

* Dr. Renato Podbersič, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Tivolska cesta 42, SI-1000 Ljubljana, renato.podbersic@scnr.si.

** Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

je Italija dobila tudi del Notranjske. Skupaj z Beneškimi Slovenci, ki so živeli v italijanskem kraljestvu že od leta 1866, je takrat pod Italijo prišlo okrog 340.000 Slovencev oziroma več kot četrтина slovenskega etničnega ozemlja. Italijanska diplomacija je po prvi svetovni vojni v pogajanjih o razmejitvi s Kraljevino SHS izrabila prednost, da je iz prve svetovne vojne izšla kot zmagovalka na strani antantnih sil. Rapalska pogodba, podpisana 12. novembra 1920, je to ozemlje dokončno prisodila italijanski državi. Za zasedeno ozemlje, ki je po podpisu Rapalske pogodbe postalo mednarodno pravno priznani del Kraljevine Italije, se je uveljavilo ime Julijska krajina (ital. Venezia Giulia).¹ Po priključitvi tega območja so bili tja razširjeni italijanski zakoni in uredbe kraljevine, ki so postopoma zamenjali dotlej veljavne avstrijske zakone in odloke ter odloke zasedbenih oblasti. Med prvimi zakoni, uveljavljenimi v novih pokrajinah, je bil prav italijanski zakon o parlamentarnih volitvah.²

Po avstrijskem štetju prebivalstva iz leta 1910 je na ozemlju Julijske krajine govorilo slovenski ali hrvaški jezik 466.730 oziroma 50,2 % prebivalcev. Leta 1921 so na tem ozemlju našteali 349.206 oziroma 38,7 % vseh Slovanov, od tega 259.044 slovensko in 90.262 hrvaško govorečih prebivalcev. Hkrati so istega leta tu našteali 467.308 ali 51,8 % italijansko govorečih prebivalcev, medtem ko jih je prejšnje štetje (1910) ugotovilo 354.908 ali 38,2 %. Razlike so bile predvsem posledica

- 1 Izraz *Julijska krajina*, redkeje *Julijska Benečija*, italijansko *Venezia Giulia*, je sicer splošno sprejet v italijanski historiografiji ter v geografskem in upravnem jeziku opredeljuje tudi ozemlje celotne Primorske do nekdanje rapalske meje in se ne sklada povsem z nekdanjim Avstrijskim Primorjem (Küstenland). Avtor tega toponima (*Venezia Giulia*) iz leta 1863 je goriški Jud, Graziadio Isaia Ascoli (1829–1907), priznani jezikoslovec in senator Kraljevine Italije. Slovensko poimenovanje, *Julijska krajina*, je sicer uvedel dr. Josip Wilfan leta 1921. Več o tem: Matic Batič, *Italijanizacija kulturne krajine v Goriški pokrajini od konca prve svetovne vojne do kapitulacije Italije*, doktorska disertacija (Koper: Fakulteta za humanistiko, 2020), 172–75.
- 2 Lavo Čermelj, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama* (Ljubljana: Slovenska matica, 1965), 12–15; Milica Kacin Wohinz, *Parlamentarne volitve in politične razmere v Julijski krajini 1921–1924* (Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1965), 6–7.

žrtev prve svetovne vojne, priseljevanja Italijanov iz notranjosti države, izseljevanja Slovencev in Hrvatov, zlasti v Kraljevino SHS, hkrati pa tudi neobjektivnega štetja, predvsem v Trstu in v Istri. Slovenci so strnjeno živeli predvsem vzhodno od ločnice, ki je stoletja tekla med Krasom in Furlansko nižino, vendar so bila mesta (Gorica in Trst) narodnostno mešana, a z italijansko večino. Prav tako je bila narodnostno mešana Istra, obalna mesta pa večinsko italijanska (Koper, Izola in Piran). Italija si tako ni prilastila le ozemlja, poseljenega z Italijani, temveč tudi popolnoma slovenska (in hrvaška) ozemlja. Italijanski nacionalizem, ki je bil močan že pred prvo svetovno vojno, zlasti med italijansko manjšino v Avstro-Ogrski, se je v odnosu do Slovencev še posebej razplamtel potem, ko so jeseni 1922 v Italiji oblast prevzeli fašisti. Kmalu so uničili javno organiziranost slovenske narodne skupnosti na Primorskem in boj za narodni obstoj se je za poldrugo desetletje preselil v ilegalo. Vijak fašističnega nasilja je Slovence dušil dvajset let, nasilje samo pa se je od prvega tržaškega procesa leta 1930 dalje dodatno stopnjevalo in doseglo vrh med vojno, kar je v primorskem ljudstvu močno povečalo odpor.³

Do razpada Avstro-Ogrske so prebivalci tega območja oz. Julijske krajine svoje poslance pošiljali na Dunaj; zadnje državnozborske volitve v avstrijski parlament (nem. *Reichsrat*) so potekale leta 1911. Po koncu prve svetovne vojne in preoblikovanju državnih meja pa so novi italijanski državljani volili svoje predstavnike v italijansko poslansko zbornico (ital. *Camera dei Deputati*) v Rimu.

Volilni sistem v Italiji

Italijansko institucionalno zgodovino razumemo kot kompleks pravnih in družbenih pojavov, ki opisujejo politično dinamiko v Italiji od leta 1861 do danes. Proces, v katerem so si sledili različni trenutki te

3 Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom* (Ljubljana: Nova revija, 2002); Lavo Čermelj, *Med prvim in drugim tržaškim procesom* (Ljubljana: Slovenska matica, 1972); Milica Kacin Wohinz, *Prvi antifašizem v Evropi* (Koper: Založba Lipa, 1990); Rudolf Klinec, *Primorska duhovščina pod fašizmom* (Gorica: GMD, 1979); Milica Kacin Wohinz in Marta Verginella, *Primorski upor fašizmu: 1920–1941* (Ljubljana: Slovenska matica, 2008).

zgodovine, lahko razdelimo na dve glavni obdobji: monarhija (1861–1946) in republika (1946 do danes). Obdobje monarhije zaznamujejo tri obdobja, v tem prispevku nas zanimata zlasti prvi dve, ker so Slovenci v Italiji takrat vstopili na volilno prizorišče. Torej zadnje obdobje liberalne države (1861–1925), ki se začne z ustavo Kraljevine Italije in konča z govorom Benita Mussolinija v poslanski zbornici 3. januarja 1925,⁴ ter najzgodnejše obdobje fašistične države (1925–1943), ki sovpada z Mussolinijevo diktaturo. Republika Italija sicer danes pozna tudi senat, zgornji dom parlamenta, ki pa je bil vzpostavljen šele maja 1948.⁵

Pred prvo svetovno vojno je v Kraljevini Italiji veljal zakon z omejeno volilno pravico. Do leta 1882 je imelo volilno pravico okrog 600.000 oseb oziroma dobra dva odstotka celotnega prebivalstva države. Volilna pravica je bila namreč odvisna od cenzusa, podobno kot v večini drugih evropskih držav. Leta 1882 je bil znižan cenzus in zmanjšana starostna meja volilnih upravičencev, od prejšnjih 25 na 21 let. Volilno pravico so pridobili tudi vsi tisti moški, ki so dobro opravili preizkus osnovnošolskega znanja oziroma so imeli naslove, pridobljene s šolanjem, ali pa so bili v državnih službah in na odgovornih mestih. Število volivcev se je tako zvišalo od 600.000 na okrog dva milijona ali na 7,4 % celotnega prebivalstva Kraljevine Italije. V prvem desetletju dvajsetega stoletja so se začele postavljati resnejše zahteve v parlamentu za razširitev volilne pravice, pri njih pa so vztrajali zlasti socialisti, ki so hkrati podirali ravnotežje dveh dotlej prevladujočih političnih strani, leve in desne. Število poslancev Italijanske socialistične stranke (ital. *Partito Socialista Italiano*) je namreč dokaj hitro naraščalo. Leta 1895 so imeli dvanajst poslanskih mest, prejeli so 60.000 glasov, dve leti pozneje pa je število

4 Nastop Benita Mussolinija 3. 1. 1925, imenovan tudi Mussolinijev govor o zločinu Matteotti, je govor, ki ga je imel predsednik italijanske vlade oz. sveta ministrov (ital. *Presidente del Consiglio dei ministri*) Mussolini tistega dne popoldne v poslanski zbornici Kraljevine Italije in velja za začetek dvajsetih let fašizma (ital. *ventennio fascista*) v Italiji. Govor je dostopen na spletu: *Il discorso di Mussolini sul delitto Matteotti*, <http://www.storiaxisecolo.it/fascismo/fascismo10g.htm>, vpogled 28. oktobra 2023.

5 Maurizio Cotta, Luca Verzichelli, *Il sistema politico italiano* (Bologna: Il mulino, 2008), 60–65.

OD DEŽELNEGA DO DRŽAVNEGA ZBORA

Razvoj parlamentarizma na Slovenskem

Uredila: dr. Tomaž Ivešić in Neža Strajnar
Recenzenta: dr. Boris Golec in dr. Stane Granda
Lektoriranje: dr. Tadej Todorović
Prevodi: TransLAB, Andraž Banko, s. p.
Oblikovanje in prelom: D-tisk, Grosuplje

Fotografija na naslovnici:
Slovesna razglasitev samostojne in neodvisne Slovenije, Ljubljana, 26. junij 1991.
(Foto: Nace Bizilj, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.)

Izdala in založila:
Študijski center za narodno spravo
in Družina d.o.o.
Zanju: dr. Tomaž Ivešić in Tone Rode

Tiskano v Sloveniji
Naklada: 400 izvodov
Ljubljana, 2024



© 2024 Študijski center za narodno spravo in avtorji prispevkov

Knjiga je nastala v okviru raziskovalnega programa *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju* (P6-0380), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

328(497.4)(091)

OD deželnega do državnega zbora : razvoj parlamentarizma na Slovenskem / [uredila Tomaž Ivešić in Neža Strajnar ; prevodi TransLAB, Andraž Banko]. - Ljubljana : Študijski center za narodno spravo : Družina, 2024

ISBN 978-961-04-1143-7 (Družina)
COBISS.SI-ID 213535747

Monografija o razvoju parlamentarizma na Slovenskem vsebuje prispevke 16 avtorjev in avtoric, pretežno zgodovinarjev. Gre za delo, ki smo ga v slovenskem prostoru že dolgo pogrešali – njegov izid bi kot zrel narod s pridobljeno lastno državnostjo pričakovali vsaj konec minulega stoletja. Monografija prinaša dragocena spoznanja o zapleteni, s številnimi ovirami posejani razvojni poti v časovnem razponu več kot pol tisočletja, od protoparlamentarnih začetkov ob koncu srednjega veka do leta 1992. V kronološkem zaporedju obravnava slovenski prispevek k parlamentarizmu na regionalni in državni ravni. Slovensko zgodovinopisje s prvim znanstvenim delom o obravnavani problematiki zapolnjuje občutno vrzel, Slovenci pa se pridružujemo narodom, ki cenijo svojo parlamentarno in demokratično tradicijo.

dr. Boris Golec

Monografija *Od deželnega do državnega zbora* ponuja celovit zgodovinski pregled razvoja (proto)parlamentarizma na Slovenskem. Avtorji na podlagi najnovejših strokovnih spoznanj osvetljujejo kompleksno in nepremočrtno razvojno pot parlamentarizma, pri čemer izpostavljajo ključne politične, pravne in kulturne mejnike. In teh mejnikov je bilo v slovenski zgodovini veliko. Ne izognejo se tudi analizi številnih prelomov in pretresov, ki so v 20. stoletju zaznamovali parlamentarno izkušnjo Slovencev. Delo pomembno prispeva k boljšemu razumevanju parlamentarne tradicije Slovencev ter nas spodbuja k razmisleku o pomenu in vrednosti parlamentarne demokracije.

dr. Stane Granda



**ZALOŽBA
DRUŽINA**



Študijski center
za narodno spravo



39,90 EUR